

BÁTHORI CSABA

Közérzetünk tényképe

CSELÉNYI BÉLA EGY KIS VERSÉRŐL

Rövid versek olvastán első megilletődésünk az lehet: kaptunk is valamit, meg nem is; megindítottak, de megtorpantunk a végkifejlet előtt; összekoccantak molekuláink, és – mintha egy pillanatra megfeledkeztünk volna önmagunkról – mégsem örvendünk a kegyelmi pillanatnak, amelyben átvettünk valamely ragyogó szellemi adományt. Megrendít a hamar illanó pár szó legyintése, hirtelen józanságunk peremvidékére érünk, megszólítva is szólítatlan. Erős vonzalom ragad meg, de egyúttal szemérmesség is feldereng bennünk, s ezt a sötét polifon érzést talán azért tudjuk egyesíteni az élvezettel, mert tudjuk: eredete, a költemény, halhatatlan.

Ugyanúgy rettenünk meg, mint Cassius Shakespeare *Julius Caesar*-jában, amikor azt mondja: „Urge me no more, I shall forget myself” (Ne szorongass tovább, mert megfeledkezem magamról).

Ha a rövid vers az elmúlással függ össze, önkéntelen maradandóságot kér, és szinte keletkezésének pillanatában meghosszabbítja érvényességét, akár az öröklétig. Cselényi Béla számtalan körömnői szösszenete él bennünk úgy, mintha nem is volna születésnapja – hiszen örökké létezett, és már soha nem múlhat el. Ennek a rejtelmek közt élő nagy-nagy költőnek, hiszem, egyik romolhatatlan jegye, hogy megtudjuk tőle időről időre, milyen hosszan eleven tény lehet az igazság, s micsoda kimeríthetetlen tanítómester a halál. Ez a robusztus árnyékkelvelő lírikus a feledhetetlen jelenlétét valamikor például ezzel a – Salamon Anikó halálára írt – pazar emlékverssel alapozta meg: „Most, hogy meghaltál, ki tudja, látlak-e még.” Aki nincs, arra emlékezni, lehet, fanyar ajándék, de egy bizonyos: akit szerettünk, sugallja a költemény, azt szemünknek visszaóhajtani csodálatos erő, és a bizonytalanságban is ígéretes adottság. Ki mondhatná meg, látjuk-e még valaha azt, aki meghalt? A vers búcsúztat valakit, s ugyanakkor beemeli az eltávozottat a várandók csarnokába, nem adja fel véglegesen, nem mond le róla visszavonhatatlanul, s még csak a vakhit szókinsét se hozza szóba. Kimond, s ugyanabban a kettős pillanatban felfüggeszt egy végleges tény; véglegesíti a kezdetet, rengést gerjeszt a megrendülés talaján azzal, hogy nem veszi tudomásul a megsemmisülés diktátumát.

Cselényi Béla efféle feliratszerű alakzatai rokonságban állnak a nagy *art brut*-költők villanásaival: egyszerűen, rendületlenül és higgadtan kimondják meggyőződésüket, és ügyet sem vetnek a világ tapasztalati ellensúlyaira. Ernst Herbeck – talán a legjelentősebb *art brut*-költő – ezt mondja: „Die Zigarette ist ein Monopol und muss / geraucht werden. Auf dass sie / in Flammen aufgeht” (A cigaretta monopólium, és / füstölni kell. Hajjjjrá, / lángokra hasadjon). Érzékeljük a cigarettások bámulatos, irracionális várakozásba tévedő élvezetét, ahogy szaporítják a füstöt, mégis azt várják: egyszer talán a füst is lángokra hasad. Hogy amit a semmibe seper a könnyed mámor, az valami hatalmasabb reménységgel áll összefüggésben. Cselényi Béla imént idézett verse ugyanezt a monumentális megrendülést és az örökkévaló felé irányuló mohó kapaszkodást modellezi.

Ám most nem mellékutakon szeretnék barangolni. Más, keskeny ösvényre térek; szemügyre veszek egy olyan kis költeményt, amely tizenhét szótagban talán egy egész keleti létforma ijedelmét rögzíti, töményen és véglegesen. Szófukarnak tűnik e rejtelmes ösvény visszhangja, mégis, azt hiszem, hatalmas erővel, hitelesen és cáfolhatatlan érvénnyel fogalmazza meg közösségi létünk egyik nyomasztó és múlthatatlan tapasztalatát (amelyről az évszázadokban számtalan nagy elődünk – például Széchenyi István – vallott már éppen abban az értelemben, amely Cselényi Béla remekművét átítatja). A költemény az *Órajáték bronzapával* című kötetben jelent meg, abban olvasom ezt a leheletnyi haikut:

Eltájolódba

*Iránytűnk fából.
Észak, dél, kelet, kelet.
Bátor, aki fél.*

2016. V. 26.

Ez a néhány szó talán szándéktalanul súlyosan, mégis csalhatatlanul és azonnal felidézi bennünk történelmi ittlétünk egyik nem mai keletű lidércét, a kelet-nyugati létvonalon mozgó közösség nyugati illesztésre képtelennek rémlő vakvesztéglését, az ázsiai eredethaza örök késésre kárhozható, minden mocnásunkban kárhozatosan kísértő rögeszméjét.

A *Kelet népe* kifejezés szellemi szakadékosságát – amely aztán Ady Endre kompország-metaforáján, Móricz Zsigmond eszmei tájékozódásán, a népi írók dacos lelkesültégén át egészen Cselényi Béla szösszenetéig s mai köztántorgásaink nemzeti önhittségtől mámoros számtalan jelszáváig túlélt minden látszatsikert és valós katasztrófát – Széchenyi gyökereztetette meg felmenőink tudatában. Nemcsak 1841-es – Kossuth ellen írt – könyve idézi meg a majd nagyra menendő „keleti raj”-t, hanem egyéb megnyilvánulásában is intő éberséggel ismétli a magyarság ázsiai jegyeinek fel-felrémlő veszélyes jegyeit, melyeket talán – a rövidség kedvéért – akár az „elmaradottság”-tunyaság-korlátolt önhittség és az „ej, ráérünk arra még”-attitűd jelzeteivel jellemezhetnénk. Nincs itt hely Széchenyi elementáris magyarságbírálatát még csak pöttyökben sem megidézni, pusztán annyit említek: a nagy reformer fő-főcélja volt, hogy a magyarságot kiemelje a „zagyvalék népek” köréből, megízleltesse vele a nyugati alkotmányosság és létformák előnyeit, megkongassa rettegett-vélt halála körül a lélekharangot (*A Kelet népének* eredetileg a *Lélekharang* címet szánta), miközben őseink és a saját kortársai fogyatékoságait ostorozta. Egyik 1833-as beszédében azt mondja: „Árpád apánk kihozott minket Ázsiából, de úgy látszik, egy lábunk még ott maradt: illő, hogy még ezzel is lépünk egészen a civilizáló Európába.” (*Gróf Széchenyi István beszédei*, Zichy Antal kiadása, 1887, 108. o.)

A Cselényi-vers – különösen az ismétlődő és állandósult történelmi tapasztalat tükrében – rögtön baljós címével érinti épp ezt: ismerős előzményekre épülő, horzsolts történelmi emlékezetünket. A *táj* szó a magyar költészetben amúgy is kissé terhelt és terhes jelentésrétegeket mozgat (gondoljunk csak Radnóti Miklós *Nem tudhatomjára!*), de itt ez a tartalmi elem megsötétedik az igekötő negatív ítéletet sugalló jelenlétével, és a folyamatos melléknévi igenév

mintegy állandó állapotot jelölő szigorával. A cím egyszerre teremt tágas és egyetemes légkört, s ugyanakkor – noha nem pontosítja az alanyt – a történelmi emlékezetünkéből félreérthetetlen kiegészülést nyer. Kötve hinném, hogy akadna olvasó, aki ebben a megnevezetlen helyhatározásban ne azonosítaná magában a Széchenyi-féle aggodalmakat a vers korát mutató sejtelmes állítással. Nincs alany – mindannyian alanyok vagyunk, beszorulva a foghíjasan sorjázó égtájak présébe, hasztalan kapkodva valamely pontos iránytű rezge nyelve után.

Még meghökkentőnek is vélhetném, hogy egy konokul egyedi utat járó, nem társulékony avantgárd költő (mindegy, mit jelent ez) önkéntelenül kitar a többes szám első személy mellett, mintegy a közösségi eszmélet kései letéteményeseként. Mert nem egyes szám első személyben szólal meg, hanem többesben, akár „képviselő” elődei: *iránytűnk*. A képzet mintha egy kalandozó, vagy legalábbis útnak indult csapat („raj”, hogy József Attila egyik törzsszavát használjam) mozgását körvonalazná: mintha itt valakik menni szeretnének valahonnan valahová; igaz, iránytűjük nincs (azaz van, csak éppen fából, azaz minden időkre haszontalan). A cím borúlátó igekötője meghosszabbodik a *fából* szó feleslegességet sugalló határozójával, és egyfajta statikus szellőtleniséget sűrít a versbe. „Fából vaskarika.” „Fajankó.” „Fából faragott királyfi.” „Hát fából vagy te, fiam, nincsen szíved?” Efféle mellék- és háttérfordulatok forgatják egyenesen idétlenné az ábrázolt helyzetet, amely a csökkent tömörségével (és nyelvünkben igei állítmány nélkül lehetséges változatában) holmi végleges verdikt formáját ölti magára.

Gyanítható, hogy a vers képzetrendje más nyelveken alig-alig érthető, hiszen a gyakorta égtájakat minősítő, égtájak „értékeit” egymás ellen fondorlatosan kijátszó nemzeti eszmélet kelet–nyugati értékszimbolikája másutt nyilván jelentésten lírai nyersanyagoknak minősülne. Úgy tűnik, ezt a háromsorost csak mi értjük úgy, csak elődeink igyekezetének ismeretében és csak éppen a mai közkörülmények között érthetjük úgy, ahogy a szerző megfogalmazta. A Kelet népe-sugallatot – különösen épp a mi korunkban – dúsítja még a „magunk vagyunk”, az „utat vesztettünk” és más hasonló, nemzettudatot képző rögeszmebetétek; de dúsítja még például Ady számtalan hangulati előzménye. Hogy csak egyet idézzek: „Mi mindig mindenről elkésünk, / Mi biztosan megszűröl jövőnk, / Fáradt, szomorú a lépésünk. / Mi mindig mindenről elkésünk.” Cselényi Béla költeménye azonban, szemben forradalmat jósló nagy elődeinek látomásaival, már csupán higgadt ténymegállapításba öltözteti melankóliáját – igaz, a harmadik sorban majd egy döbbenetes állítással, szokatlan verses axiómával zár. Ebben az értelemben ez a kis haiku tökéletesen illeszkedik „közaggodalmakat” megfogalmazó nemzeti költészetünk magas vonulatába, amely, tagadhatatlan, azt hirdeti: Kelet Nyugaton fekszik.

Ám álljunk meg egy pillanatra ennél a túlsúlyos többes első személynél! Magyar olvasók, megszoktuk, hogy a többes szám nálunk a személyest meghaladó önkorholás, a hovatovább nemzeti méretű vagy jelentőségű vétekmérlegelés és községegyesítés eszköze, főleg a művészetben. Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban? – ki ne ismerné, ki ne várná a mai nap hajnaláig ennek a bizonyos avatag orvosságnak érkezését, vagy legalábbis a pitymallatnak olyan rózsaszín árnyalatát, amely csak számunkra vetíti az égboltra nemzeti jobblétünk reménysugarát? Az írekony magyar halandó – egészen a legpökhendibb posztmodernekig – képtelen lemondani a saját nyomatékain túlterjedő jóslatigény bizonyos létfenntartó adagjáról, és

mi, posztmodern ellenére premodern olvasók sem bírnánk ki a hétköznapot anélkül, hogy ne bizonyos fanyar malíciába burkolt költői látás adja meg dacos nyugalunkat, békességet áhító zendüléseink látszatait.

A magyar lírikus, valahányszor nagybetűvel gondolja el lelkiismeretét, legalább két személyként beszél, mintegy altatja szívében az egyes számot, és semmi kétség, művészi erejének szembeötlő adagját is ennek az egyszerű nyelvi fogásnak folytán képes egyetemes atmoszférával feldúsítani. A kritikai szembesülés esztétikai ajtónállói – csakugyan hiteltelenül lezajlott képviseleti évtizedek után – manapság többnyire fennhéjázó legyintéssel intézik el, korholják a „helyettesítő beszédmód” utómaradványait – Cselényi Béla kicsiben is nagy verse azonban itt is mozgó határokat szab. Úgy tűnik, minden korszakban van mód a szűkebb egyéni költői szóalás tágítására, mégpedig főleg azért, mert 1./ közérzetünk koordinátái változatlanul gyökeresen érintkeznek a múlttal, 2./ hagyomány nélkül egyéni előállításoknak sem volna jelentőségük, 3./ és főleg: bizonyos belátásokat érvényesen meg sem lehet fogalmazni anélkül, hogy ne örökölt öntőformákat alkalmazzunk – legalább részlegesen – a közlendőink sorolása közben. Cselényi szövege a képviseleti szólamlás iránti ingerlékenységet azzal csillapítja, hogy rövid formát választ, nem valamely pontifex maximus kiváltságos magaslatán hangzik el, és nélkülözi a kizárólagos igazságbirtoklás egyéb gesztusait. Nem keres átkot, tartózkodik a metsző kritikától, nem újítja meg, mondjuk, Vörösmarty nemzetporlasztó fekete melankóliáját, de költészetének bájos elemekkel tűzdelt légkörével emberi mértékű bírálati attitűdöt teremt. Ebben a művészetben még zárt mosollyal van tele Pandora szelencéje. Széchenyi azt írja egyik levelében (1858. szeptember 5-én Tasner Antalnak): „Mert magyarnak tán legjobb nem lenni!” De ha nem legsötétebb kedvében találja a nap, ilyen megejtő humorral is tud írni önmagáról (ugyancsak Tasner Antalnak, 1848. január 25-én): „1791. szeptember 21-én született, 17 esztendeig katona volt, 23 évig pedig a politikai pályán izzad. – Impulsust adott az Akadémiára, gőzhajókra, pesti lánczhidra etc. etc. – 10-12 darab könyvet írt, közlekedési elnöknek nevezetett, most mosonyi követ, vörös himlős, lelke nyugodt, szemöldöke szerfelett nagy etc. etc.” Cselényi Béla megilletődött helyzetfelmérése ezt az országos szándékok közt higgadtan izzadó, de *nagy szemöldökét* is számon tartó patriotát rajzolja, lágyan intő s egyúttal látatlan vezeklő patriotaként, az ismeretlenségnek egyik fővárosi barlangjában.

A többes használatának pillanatnyi volumenét mérhetjük más eszközökkel is. Mire jutnánk, ha egyes számba tennénk, csak egy pillanatra? *Iránytűm fából*. Lélekmérföldeket hasítana le a szövegből a szűkítésnek ez a barbár mozdulata. A kijelentés hitele egyenesen követeli a lélegeztető többes számot, az teszi kiterjesztett jelentésű költészeté, az kapcsolja érdeklődésünk lanyha és önkényes halmazához, az jelöli ki szeszélyes és szerény magasságát. Önmegnyugtatóra is gondolhatnánk. A költő nem mindig bírja járulékos étellel a saját mondandóit, olykor szüksége van az önelterelés, tehertelenítés, zárójeles önfelmentés cselére, hogy zuhanás nélkül tudjon picit fényleni. Fontoljuk meg: a többes számba önmagunkat is belesűgjük, tulajdon vérünkéből is adakozunk a közhelyesség látszatának árán. Miközben a költő visszahelyezkedik egy antikizáló kinyilatkoztatás síkjára, mégiscsak sebet ejt a szövegen, elviselhető mértékben átvérzi a szöveg gézpólyáját.

Ezt a trükköt még a posztmoderneknak sem hazudták el lelkiismeretüktől. Esterházy Péter egyik robbanékony kezdeti könyvében, *A szív segédigéiben*

(ajánlom Esterházy-kerülőknek nyájas ismerkedésre minden nemzedékben), a fájdalom egyik zugában váratlan felóvakodik egy fordulat, amely a Cselényi-megoldás lélektani rugózatát is felvillanthatja. Ott nem kap nevet az összefüggés, csak egy dolog kétségtelen: a többes szám ellensúlyt szító funkciója. (Mivel a könyv a veszteség elbeszélésének emléke, a technikát én is bármiféle sajtós ellenszereként idézem meg.) Esterházy a következőt írja: „Mindig utáltam írni. Mert mindig tudtam, mi történik velem. Ha pedig nem történt semmi, azt is elfogadtam. De most... Mintha a saját kezem kötném meg... Minden becsukódik előttem, mint azok az esti virágok, tátika vagy mi, és nincs szabadságom, nem azt írom, amit akarok, hanem amit bírok, amit a mondat enged. – Például néha az is segít, hogy múlt időbe rakom vagy többes számba. Nem is hinné az ember!” Ez a betét – mihelyt a Cselényi-szöveg mellé emelem – a verset is kollegiális fénybe tolja, s mintegy a művészi-eszméleti szimmetria testvéreivé avatja a kettőt. Három elemet emelek ki ebből az ikerragyogásból. 1./ A szöveg olykor csakugyan követeli a pátoz objektivitását, az idejétmúlt betétek időtlen hiteles helyeit. Ugyanis nem érezzük a beszéd „megemeltségét”, sőt, épp a posztmodern bikfickedés kivételes engedékenysége ad a gondolat lejtésének némi reggeli zamatot. 2./ A negativitás objektiválása néha kéri az automatikus beszédmód építőköveit, éppen azért, hogy a felfoghatóság, a szellemi átvétel állapotában maradjon. Szemhunyással végrehajtott, kockázatos és hideg költői manőver ez; pontosan ez a fűtöttség fagylalja meg a vérünk, ettől hőkkenünk meg, ettől találunk vissza közösségünk természetrajzának alapvonásaihoz. 3./ S talán a legfontosabb, mert személyes jegy: itt *segítésről* van szó, becsületünk megmentéséről, arról, hogy ne csak ma, hanem holnap is tudjunk még a meghallgatás igényével beszélni.

A vers második sora sodorja a szöveget a bírálat második lépcsőjére. Vár-nánk az iránytű négy égtájpontját (igaz, a fából készült iránytű – már sejt-hettük az első sorban is – némi csípős anomáliát kínál majd); de nem jön, csak három, azok közül viszont az egyik ismételt rezzenéssel. Észak? Rendben. Dél? Meg se rebben a szemünk. Kelet? Ha halljuk, a napkeleti bölcsék alakja dereng fel. Szent könyvek derengenek fel Közél-Keletről, Távol-Keletről. A Biblia, az Ezeregyéjszaka. Minden tódítás és mítosz, amely a kíváncsi – ugyancsak messze-keleti, ural-altáji környékről érkezett – halandó mohóságát kielégíti. Kelet meséje nekünk mindig kicsit több volt, mint a semmit kerülgető és mintázó legenda, és még ma is hajlunk arra, hogy egy lélegzetvétellel bíráljuk a tudományt, az Ész erőfeszítéseit, amely bámulatos nyugatias közegünket a kritikai racionalizmus találmányaival népesítette be. De amikor a költemény a várt negyedik – a *nyugati* – égtáj helyett hirtelen megismétli a *kelet* szót, meghökkenünk, és... magunkra ismerünk. A vers centrális pontján vagyunk, egy tétova és forró állítás bugyrában, amely melankolikus mosollyal szögezi képzeletünket ehhez a pokoli akadályhoz, a visszavonások, késleltetések és kudarcok közös nevezőjéhez, amely éppen a legújabb eszméletlen napjainkban halálos időszerűséget nyert.

Megértené ezt a verset egy francia, egy osztrák vagy spanyol fogyasztó? Kötve hiszem (legalábbis a ráhökkenésnek azzal a sajdulásával, ahogyan mi megértjük). Felfogná ezt egy orosz vagy török eszesség? Aligha, hiszen ő ott székel magában a keleti *puturlukban*, és ott jól érzi magát, és nem ácsingózik más égtájak kincseire vagy adományaira. Nem, ezt a lírai kijelentést csak mi érthetjük, akik Verecke híres útján jöttünk, és itt időzünk a választástudatlan komország hegyein-völgyein, hol a Nyugattal szembeni komplexusainktól

sorvadozva, hol keleti szomszédainkra legyintve a kényszeres gőg gesztusával, mégis állandóan a Nyugaton kiállított személyi igazolványunk után matatva, hogy valóban hitelesítsük valamely fensőbb értékrendbe érő gyökereinket, sőt vágy nélkül újra meg újra bejelentsük végleges és magasrendű begyökereztségünket. *Enracinement, Einwurzelung*: jaj, minden szétszórt (vagy kis területre eldugott, de nagyra menendőnek álmodott) nép és egyed áhítása ez... hogy úgy álljon a helyén, akár egy életfa, amely úgy vándorol, hogy meg se moccan, és egyetlen lépés nélkül is képes újrateremteni egész évszázadnyi lidérceket. A vers ezt sugallja: elromlott, de jövőt gerjesztő álmait rögeszmésen ismételtető létünk valahogy folyton Kelet felé húz, *az egész magyar világ Kelet felé lejt*, és ebből a végítéletből nincsen se kiút, se eltérés, se megváltás, se áttörés bármely „nyugatiság” közege felé. A szöveg nem hirdet semmilyen tragikus verdiktet, mindössze amúgy megszellőztet egy mindannyiunkban rendre fel-felhorgadó szorongást, amely, úgy rémlik, egyfajta szellemi röghöz kötöttség rangján áll.

A harmadik sor aztán egy paradoxális fordulatban rögzíti az iménti belátás következményét: az a bátor, aki éppen a második sorban megejtetett tényt elszenvedi, léte a hiányzó negyedik dimenzió hiányától eltorzul, és „fennállását” csak egy ellentmondásos, minden pillanatban elviselni kényszerített tisztázatlanság tudatában képzeli el. Nincsen valódi funkciókat betöltő fém iránytűnk, csupán bátor félelmeink mutatnak ki nem mondott és nem hangoztatható irányba. Cselényi Béla költészete kerüli az axiomatikus légkörű betéteket – itt azonban, ennek az emlékezetes, sőt feledhetetlen közösségi létállításnak magasában igazi katartikus hatást ér el. Verseinek alaphangja inkább a bánatos dörmögés: ez a líra többnyire a *ius murmurandi* síkján tölti be hivatását. De vannak zugai, ahol csatlakozik nemzeti líránk nagy, tragikus vörösmartys vonulatához. Ilyenkor ritka igazságokat modellál, magányos és kíméletlen kijelentéseket választ, és önmagában azzal emelkedik a langyos kortársi halmazat fölé, hogy épp a ritka igazságot meri szóvá tenni. Szövegeinek ezeken a pontjain megtorpanunk, egész testünkben megborzongunk, és felsóhajtunk: ez, igen, ez a nagy költészet. Nem látványos zendüléseinek láttán koponyaalapi megrendülést élünk át, és felsóhajtunk: igen, ez itt, íme, megint nagy költészet. Ma már oly kevés igaz könyv, oly kevés csalhatatlan költészet létezik, oly kevés igaz ember lélegzik versek mögött, hogy efféle lényegi költemények olvastán arra a gondolatra tévedünk: szükséges-e más verseskönyvet olvasnunk még, ha ilyen keserűség formájában fakadhat csak fel az igazság?

Mit mondjak? Megcsodáltam egy verset, és most már tudom: nem a könynyűek bírnak emelkedni, hanem... Csak azok tudnak repülni, akikben elegendő súly gyűlt össze. Cselényi Béla költészete ilyen: nélkülözi a nyilvánosságot, és ebből hallatlan erőt merít. Értékes veszteségből most már örökké forrást nyer ki, hiszen tudja: a magányosság kárpótlása az a boldogság, amely szóba tudja foglalni egyéni és közösségi létünk nem múltó egyensúlyhiányait.